

Broj muslimanskih učenika: 215 m., 86 ž.

Godina 1293 po hidžri (1876/77)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1294 po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 5.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 1.

Broj muslimanskih učenika: 226 m., 78 ž.

Broj nemuslimanskih učenika: 28 m.

Rudžija u Maglaju⁹⁶ podignuta je, po svoj prilici, 1872 godine, a počela je rad 1873. Bila je smještena u zgradi sa 5—6 soba, trijemom u obliku četvorokuta, »kamerijom«⁹⁷ i predavaonicom otprilike od 80 m². Prvi hodža, kako ga Mulabdić zove, bio je neki Bosanac, koga su dobavili iz Carigrada. Svijet je upočetku podozrivo gledao na školsku zgradu, koju je podrugljivo nazivao kršlom (kasarnom), jer je mislio da će se u njoj vasprijetovati budući vojnici. Ali kad su neki prvaci upisali svoju djecu, za njima su se povelili i ostali, te je škola mogla početi.

Predavaonica je imala izgled veće sobe. Pokraj njenih zidova bila je postavljena po jedna klupa s pregradama za pojedine učenike, i to s obje strane, tako da su uza svaku klupu sjedjela po dva reda učenika — na podu. Sredina predavaonice bila je prazna. Kraj vrata stajala je tabla na tri nože, a na vratima iznutra bila je prilijepljena tablica s brojevima, koja se zvala »kerat«, a služila je za množenje.

Dok je škola imala samo jedan razred, svi su učenici bili u predavaonici, a kad su otvoreni drugi i treći razred, neki su razmješteni u ostale sobe.

Učili su se sljedeći predmeti: vjeronauka, arapski, turski i perziski jezik, istorija Turske, zemljopis, račun, geometrija, nauka o moralu i pismeni sastavci. Pored toga, vježbalo se u pravopisu i krasnopisu. Za nekoje predmete bilo je nekoliko udžbenika. Svaki razred imao je ujutru po jedan čas vjeronauku, poslije čega su slijedili ostali predmeti. Kad bi učenici jednog razreda svršili svoj čas, otišli bi u drugu sobu, u kojoj se obavljalo ponavljanje.

Osim Kurana, čitali su se članci na perziskom i turskom jeziku. Članci su se prevodili na maternji jezik, prepričavali i gramatički analizirali. Gramatika se učila po udžbenicima deduktivno.

Budući da se turski pravopis ne da naučiti bez dugog vježbanja, moralo se pisati »diktando« skoro svaki dan. Pisalo se na papiru kalemom, tj. naročitom trskom za pisanje arapskog pisma. U krasnopisu se upotrebljavalo krupno i obično kancelarisko pismo. Učenici su mogli da se takmiče ko će ljepše napisati jedan red bez podloška. To je presuđivao hodža upoređivanjem rukopisa dvojice (bez potpisa) na istom papiru.

⁹⁶ Detaljnije o njoj: Мулабдић Едхем, Маглајска руждија („Школски вјесник“, Сарајево, 1895, 49—52). Odatle su uzeti potrebni podaci.

⁹⁷ »Kamerija« je pokrivena veranda na spratu.

Učenici su imali i tablice na kojima se pisalo i računalo. Knjige su nosili u torbicama od platna. Iz škole su išli kući svrstani dva i dva.

Nastava je počinjala rano ujutru i trajala otprilike do 11 sati. Tada bi svi učenici otišli na ručak i vratili se u školu, gdje bi obavili pranje prije molitve i podnevnu molitvu. Zatim bi se nastavilo predavanje do popodnevne molitve (ikindije), a kad bi se, istim redom, obavila i ova molitva, učenici su odlazili kući.

Da trud učenika ne bude bez ikakve nagrade, koncem mjeseca su bolji đaci dobijali obavijesti na crvenom i zelenom papiru. Na svršetku školske godine, koncem juna, održavao se svečani ispit koji je bio vezan »s debelim teferičem«.

Prvi svršeni učenici ove ruždije izišli su dvije godine pred okupaciju i zaposlili se u sudu.

Vožuća

Vožuća se nalazi jugoistočno od Zavidovića, kraj potoka Vožućice, lijeve pritoke Krivaje. Pored manastirske crkve u Vožućoj bila je i srpska škola⁹⁸. U njoj su upočetku učili djecu sveštenici. Prema ispitivanjima Milenka Filipovića, prvu školu u Vožućoj otvorio je pop Serafijan Stakić iz Hrga (Vasovina) 1851 godine u svojoj kući. Imao je oko 30 učenika. Godine 1858 sagrađena je uz obnovljenu manastirsku crkvu zgrada za školu (»ćelija«). U toj školi bio je učitelj težak Blagoje Pašalić, koji je, prema zabilješkama Đorđa Markovića iz Hrga, učio školu kod Hadži-popa Petka (Jagodića) u Vranjaku⁹⁹. Godine 1873 došao je u Vožuću za učitelja Stevan Vasiljević (Vasilijević), rodnom iz Šikulja kod Tuzle. Za njega se kaže da je svršio »neke škole« u Beogradu. Učio je 47 učenika, od kojih sedmoricu besplatno, a ostali su mu plaćali po dukat. Oko godine 1875 došao je za učitelja Trifun Nenić, svršeni đak Pelagićeve bogoslovlje u Banjoj Luci. Škola je prekinula rad za vrijeme okupacije. Poslije okupacije radila je neko vrijeme. Zatim je prenijeta u Vasovine (Hrge), gdje je poslije izvjesnog vremena obustavila rad. A godine 1894 otvorena je komunalna škola u Garama.

TUZLA

Donja Tuzla (danas Tuzla) bila je u svoje vrijeme glavno mjesto Zvorničkog sandžaka. Prema Jučićevim podacima¹⁰⁰, četrdesetih godina XIX vijeka ona je imala 11.000 stanovnika (muslimana, pravoslavnih i katolika). Za vrijeme turske uprave u Gornjoj i Donjoj Tuzli bilo je više slanih bunareva, od kojih su neki bili u rukama turskih vlasti a neki u rukama privatnika i svojina pojedinih vakufa. Turske vlasti prodavale su slanu vodu privatnim licima pod zakup po utvrđenoj taksi. U smislu jednog berata sultana Abdul-Aziza i zakona zvanog »Tuznizamname«, bilo je određeno da se prihod od slane vode u određene dane daje u prosvjetne svrhe, tj. za

⁹⁸ Филиповић Миленко, Манастир Вожућа у Босни, 27—28.

Odatle su uzeti potrebni podaci.

⁹⁹ Prema drugom kazivanju, Blagoje je učio školu u Tuzli.

¹⁰⁰ „Србско-далматински магацин“, 1841, Задар, 34.

mektebe, medrese i džamije u Gornjoj i Donjoj Tuzli¹⁰¹. Prihodi od slanih bunareva koji su bili svojina pojedinih vakufa služili su i kao plate vakufskih službenika¹⁰². Iz jednog akta Ministarstva finansija, 1876 godine, saznajemo da se službenicima 9 džamija u Tuzli i muderisu medrese davalo godišnje 25.561 groš iz prihoda solane¹⁰³. Pomenuti zakon važio je do 1878.

Posljednjih decenija turske vladavine u Tuzli je bilo nekoliko škola, najviše muslimanskih. Osim sibjan mekteba, muslimani su imali medresu i ruždiju. Srbi su imali svoju školu a Hrvati svoju.

Sibjan mekteba je bilo najviše. Jedan od najstarijih, ako ne i najstariji, bio je Turalibegov mekteb. Turalibeg je jedan od znamenitijih dobrotvora XVI vijeka. U njegovom mektebu, kroz blizu 400 godina, naučilo je »na hiljade djece elemente islamske vjere i za tuzlanske muslimane ovaj je mekteb njihova najznamenitija ustanova«¹⁰⁴.

Sezdesetih godina XIX vijeka boravile su kratko u Tuzli dvije Engleskinje¹⁰⁵ (Mis Irbi i Mis Makenzi) i tom prilikom su obišle kuće građana svih vjeroispovijesti, srpsku školu i crkvu, džamije, mektebe itd.

U velikom požaru u Tuzli, koji je izbio 10 septembra 1871, izgorjelo je mnogo kuća, jedan mekteb, medresa itd. Medresa je nešto kasnije obnovljena.

Sredinom godine 1875 zaključeno je da se, pored devet mekteba koji su postojali u mjestu, podignu još tri, i to za mušku djecu dva a za žensku jedan, da se u te škole postave dva sposobna učitelja i jedna učiteljica, koji će primati »dovoljne plate«. Sumi koja je određena za te troškove dodaće se prihodi slanoga bunara »koji su od starine nekim školama opredjeljeni«¹⁰⁶. Po svojoj prilici, ovaj zaključak nije ostvaren zbog stanja u zemlji pred okupaciju.

Tuzla je imala odavno medresu. U jednom izvještaju na latinskom pominje se kao »Collegium impiorum Softarum«¹⁰⁷, i iz njega se vidi da je postojala u oktobru 1674. Da li je ona istovjetna s poznatom Behram-begovom medresom, koja se održala do novijeg vremena¹⁰⁸, nije mi poznato. Iz jedne vijesti koja je objavljena u »Bosni« br. 465 od 24 maja 1875 saznajemo neke detalje o tuzlanskoj medresi. Prvo, tu se kaže da je požar koji se pojavio na krovu jedne odaje medrese odmah ugašen. Drugo, medresa se nalazila u mahali Poljska kapija, u blizini »telegrafhane«.

¹⁰¹ Салихспахић Мехмед, Тузла у прошлости и садашњости (календар Гајрет за годину 1940, Сарајево, 1939, 250).

¹⁰² Hodžić Šaban, Stari turski dokumenti sa tuzlanskog područja (Članci i grada za kulturnu istoriju Istočne Bosne, knjiga I, Tuzla, 1957, 77).

¹⁰³ Arhiv Bosanskog Vilajeta, br. 13/76, u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

¹⁰⁴ Kreševljaković Hamdija, Turalibegov vakuf u Tuzli, Sarajevo, 1941, 11.

¹⁰⁵ »Zagrebački katolički list« br. 4, Zagreb, 22 januara 1863.

¹⁰⁶ „Bosna“ br. 472, Sarajevo, 12 jula 1875.

¹⁰⁷ Kreševljaković Hamdija, o. c., 10.

¹⁰⁸ Handžić Mehmed, Povodom četiristagodišnjice..., 36.

Pretkraj turske vladavine u Tuzli je otvorena i ruždija. Krajem godine 1869 u njoj je bilo 30 učenika. Oni su tada polagali ispit u prisustvu kadije, muftije, učitelja i uglednih građana. U izvještaju o tome¹⁰⁹ kaže se da su odgovori učenika na sva pitanja prisutnih zadovoljili. Na kraju ispita održana je uobičajena molitva za zdravlje i dug život sultana. Još jedan izvještaj o ispitima u ruždiji i srpskoj školi, koji su obavljani u julu 1875, objavila je »Bosna« u broju 475 od 2 avgusta 1875. Ispitima su prisustvovali činovnici, predstavnici mjesnog stanovništva i druge ličnosti. Na pitanja koja su postavljana iz svakog predmeta posebno učenici su davali »zadovoljavajuće odgovore«, zaslužili pohvale svih prisutnih i »dokazali energiju i trud učitelja«.

Kada je osnovana srpska škola u Tuzli, ne zna se tačno. Međutim, pouzdano se zna da je postojala prije 1831 godine jer u knjizi vječnih salandara u arhivi Srpske opštine u Sarajevu, pod godinom 1831, stoji zabilježeno ime Avrama Simića, bivšeg učitelja tuzlanskog¹¹⁰. Da li je ona od svog početka bila u kući Cincarina trgovca Unice, u kojoj se nalazila kasnije, teško je reći. Jedan od njenih učitelja bio je Hadži-Lazar Jovanović, koji spada u red najinteresantnijih prosvjetnih radnika u Bosni i Hercegovini¹¹¹. Milenko Filipović je dokazao da Jovanović nije rodom iz Sarajeva, kako je on (Jovanović) pisao, nego iz sela Plakalovića (naselje Cikote) u bivšem Vlaseničkom srezu. U Sarajevu je mogao da uči školu i počeo je svoju karijeru. Prvobitni vladičin kafedžija, kasnije učitelj, »doktor« itd., Jovanović je, za ono vrijeme, bio vrlo spreman i pismen čovjek, što je bila rijetkost među tadašnjim srpskim učiteljima u Sjevernoj Bosni. Osim srpskog, govorio je turski i grčki, mnogo je putovao i u više mahova išao je i u Jerusalim. Kao učitelj pominje se u Žepču, Tešnju i Tuzli.

Jovanović je došao u Tuzlu vjerovatno prije 1847, a te godine bio je već u Tuzli. Tu je razvio živu aktivnost: povezuje knjige, piše čitulje, čini usluge crkvama i u drugim mjestima i obavlja razne dužnosti. On je, u prvom redu, učitelj tuzlanski, kako čitamo na njegovim zapisima iz 1847 na crkvenim knjigama u Lomnici¹¹². Usto je »ećimbaša«, »ećimbaša pašin«, »pašin doktor« i »naziratelj škole«. Na zapisima iz 1853 na crkvenim knjigama u Zvorniku on se potpisuje samo kao »doktor«, sa svojim bratom Krstom Jovanovićem, učiteljem iz Tuzle¹¹³. Lazar je umro poslije 1853. Kao jedan od kasnijih tuzlanskih učitelja pominje se Jovo Džinić, koji je poslije bio

¹⁰⁹ „Босна“ бр. 186, Сарајево, 3 јануара 1870.

¹¹⁰ Скарић Владислав, Српско-прав. основна школа у Сарајеву („Источник“ бр. 5, Сарајево, 1902, 112). У Шушљићевим забилежкама наводи се да српска школа у Тузли постоји од друге десетине XIX вијека.

¹¹¹ Detaljnije о пјему: Филиповић Миленко, Хаџи-Лазар Јовановић, учитељ и лекар у Тешњу и Тузли (Прештампано из „Прегледа“), Сарајево, 1939, 1—8.

¹¹² Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 79—80.

¹¹³ Ibidem, 81—82.

tajnik vladike Dionisija. U jednom dopisu iz Sarajeva¹¹⁴ Džinić se tretira kao jedan od »otpadnika srpskih«.

Godine 1869 pretplatio je »Školski list« za srpsku školu u Tuzli Sima Bikar, trgovac iz Sombora.

Novu zgradu za srpsku školu u Tuzli podigla je Srpska opština godine 1873. Na njoj je stajao natpis: »Srpsko narodno učilište 1873 g.« Austro-ugarska okupaciona vlast tražila je od Opštine da skine taj natpis i da, kako Šušlijić navodi u svojim zabilješkama, mjesto njega stavi: »Grčko-istočna bosanska učiona« ili »Pravoslavna bosanska učiona«. Kad Opština nije na to pristala, žandari su, 1880 godine, sastrugali prvi natpis.

U Tuzli, kao još u nekim bosansko-hercegovačkim mjestima, bilo je u srpskoj školi i katoličke djece. Iz godine 1873 očuvala se jedna fotografija na kojoj je prikazana grupa od 36 omladinaca i prvaka tuzlanskih¹¹⁵. Među njima su Isailo Mičić i Jevto Tanić. Pokraj Srba (pravoslavnih) nalaze se i Hrvati (katolici) s trojicom bosanskih franjevaca u narodnom odijelu i s fesovima na glavi. To su: fra Augustin Slišković, paroh iz Tuzle, fra Grgo Stjepanović, paroh iz sela Marančana i fra Pavo Semun, paroh iz sela Brežaka. Prema pričanju Isaila Mičića, ti franjevci su se uvijek nalazili u omladinskom društvu i oko sebe sabirali i pravoslavnu i katoličku omladinu koja ih je poštovala i slušala njihov savjet. Takvi su bili i ostali franjevci koji su služili u Tuzli i okolnim katoličkim selima. Isto tako i sveštenici pravoslavne vjere učili su čak uzajamnoj ljubavi i slozi. Omladinci su željeli da se s njima fotografiše i proto Cvijetin Popović, ali je on toga dana, kada ih je na brzu ruku fotografisao neki »putujući fotograf«, Dalmatinac, bio otišao u selo. Tu slogu pravoslavnih i katolika poremetila je austro-ugarska okupaciona vlast, koja je sistematski sprovodila svoju politiku na principu »divide et impera«.

O toj slozi pravoslavnih i katolika u Tuzli do austro-ugarske okupacije govori i Živko Crnogorčević u svojim uspomena. Jedan odlomak tih uspomena, o učiteljima koji su radili u srpskoj školi u Tuzli od 1850—1875, objavio je đ-r Risto Jeremić u Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor, knjiga deseta, Beograd, 1930, 213—216. Podaci koje iznosi Crnogorčević (rođen 1843, umro pred Balkanski rat) veoma su interesantni.

Godine 1850, kada je pošao u školu, učitelj je bio neki Ivan, kojega su zvali Anterijaš (po dugoj anteriji koju je nosio). Učenici su sjedjeli u prizemnoj sobi, prekrštenih nogu, na podu zastrtom asurom. Knjige su držali na podu i tako učili.

Poslije Ivana, »pošto se napravila škola pod vladčinim konakom«, došao je za učitelja neki Danilo, koji je bio učitelj u Tuzli i ranije, 1846 godine. Mnogo je pio rakiju i pušio na čibuk. Bio je dobar pojac u crkvi i nosio je šumadisko odijelo.

¹¹⁴ „Застава“ br. 40, Novi Sad, 2 aprila 1869.

¹¹⁵ Добри Бошњанин, Једна фотографија из год. 1873. („Народ“ бр. 85, Сарајево, 9 децембра 1921). Ту је детаљнији опис фотографије.

Njega je naslijedio, godine 1853, Mirko Savić. Kod ovog učitelja učila su zajedno i muška i ženska djeca. Učio ih je i da deklamuju, predavao je i gimnastiku i bio je poznat kao odličan skakač uvis.

Poslije Savića došao je Ilija Pavasović, rodnom iz Skradina u Dalmaciji, koji je dotad bio učitelj u Foči. On se pogodio s Tuzlacima da mu plaćaju tri hiljade groša na godinu. Ali nije dugo ostao u Tuzli. Protjerao ga je kao vojnog bjegunca u Dalmaciju austrijski vicekonzul u Tuzli. Godine 1864 on je opet došao u Bosnu i služio je kao učitelj u Zvorniku do 1866. Kasnije ga opet susrećemo u Tuzli, 1868, gdje je ostao dvije godine, pa otišao u Zvornik, zatim se vratio u Tuzlu, 1872, učiteljevao tu godinu dana, pa otišao u Gračanicu.

Pošto je Pavasović protjeran u Dalmaciju, za učitelja u Tuzli došao je neki Đoko iz Obudovca.

Godine 1855 došao je iz Zvornika Simo Milojević, rodnom iz Crne Bare u Srbiji. Bio je vrlo dobar učitelj i odličan pojac. Osim pjevanja, kod njega su učenici učili metodiku, dogmatiku, zemljopis, liturgiju i gramatiku. Simo je otišao iz Tuzle u Srbiju, ali se u Tuzli pojavio 1858, predvodeći oko 1000 seljaka koji su »došli da se tuže na desetinu i trećinu«. Kasnije je živio u Šapcu.

Poslije Siminog odlaska bili su učitelji u Tuzli: Nikola Barutić, rodnom iz Niša, koji je došao 1856, zatim Đoko Petković iz Vršana kod Brezovog Polja, Stevan Janković, rodnom iz Osijeka, Risto Stefanović, rodnom iz Zvornika, pa Mitar Vujković. Godine 1863 Srpska opština je izabrala za učitelja pomenutog Jovu Džinića, Tuzlaka. Poslije njega pominju se neki Nikola (koji je bio učitelj u Tuzli i prije 1850) i neki Lazar Blagojević, rodnom iz Bijeljine. Godine 1875 došao je za učitelja Manojlo Đorđević Prizrenac, ali mu mutesarif Mustafa-paša nije dao da ostane te je morao da ode u Brčko.

Godine 1856 došao je u Tuzlu Adam Adžija, Dalmatinac, koji je bio učitelj u srpskoj školi u Travniku. Crnogorčević priča da ga je Adžiji odveo učitelj Simo da ga uči turski i njemački i da mu je predavao i stenografiju. Adžija je mnogo pio i ubro je umro u Tuzli, gdje je i sahranjen.

I Hrvati su imali u Tuzli svoju školu koju su osnovali franjevci. Iz izvještaja fra Marijana Šunjića od 23 novembra 1853, koji je uputio Štrosmajeru, vidi se da je bilo u nacrtu da se osnuje škola i u Tuzli, za koju se župu navodi da broji 4000 duša¹¹⁶. Škola je osnovana poslije navedenog datuma i postojala je sigurno 1854 godine. U početku djeca su se podučavala u župskoj kući a kasnije u jednoj iznajmljenoj kući u mjestu. Jedno vrijeme pominje se kao učiteljica neka katolikinja. U izvještaju od 9 novembra 1854 navodi se 29 učenika, a u drugom, od 10 septembra 1855, 18, dok se u Šematizmu od 1855 pominje 28 učenika. Tuzlanski učitelj primao je godine 1854 mjesečno 5 forinti.

¹¹⁶ Arhiv franjevačkog manastira Guča Gora — Litterae Pastorales etc., Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1942, 162—163.

Godine 1869 podigli su franjevci novu zgradu za školu. Ona je u 1871 godini imala 32 učenika. Pred okupaciju bio je učitelj fra Pavao Pavlović.

Gornja Tuzla

Gornja Tuzla je bila u svoje vrijeme sjedište kadije i imala je osim sibjan mekteba i medresu. Godine 1833 medresa je ponovo sagrađena. Beratom sultana Mahmuda II od 17 džumad-el-ahira 1249 (1 novembra 1833) postavljen je za muderisa te medrese Ahmed Ferhad sin Mehmedov iz Kovača, za koga se kaže da je u svakom pogledu sposoban za to zvanje. Za muderisku službu određena mu je plata od 40 akči dnevno od prihoda vakufa Osman efendije sina Sulejmanova¹¹⁷.

U salnamama Bosanskog Vilajeta navode se sljedeći podaci koji se odnose na škole i učenike u kadiluku G. i D. Tuzla:

Godina 1284 po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 97, hrišćanskih 1.

Broj učenika: muslimana 2408 m., 1611 ž., hrišćana 48 m., 23 ž.

Godina 1285 po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 97, hrišćanskih 1.

Broj učenika: muslimana 2608 m., 1822 ž., hrišćana 58 m., 25 ž.

Godina 1286 po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287 po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 30, pravoslavni 2, katoličkih 1.

Broj učenika: muslimana 1178 m., 728 ž., pravoslavni 64 m., 10 ž., katolika 15 m., 9 ž.

Godina 1288 po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 30, pravoslavni 2, katoličkih 1.

Broj učenika: muslimana 1178 m., 728 ž., pravoslavni 64 m., 10 ž., katolika 15 m., 8 ž.

U salnami za godinu 1288 po hidžri, pored kadiluka G. i D. Tuzla, navodi se zasebno Tuzlanski kadiluk s ovim statističkim podacima: muslimanskih škola 72, pravoslavni škola 2, katoličkih škola 1; muslimanskih učenika 1213 m., 816 ž., pravoslavni učenika 83 m., 22 ž., katoličkih učenika 25 m., 14 ž. (I ovo je vidan dokaz da podaci u salnamama nisu pouzdani i da ih treba uzeti s rezervom).

Godina 1289 po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 32, pravoslavni 2, katoličkih 1.

Broj učenika: muslimana 1306 m., 921 ž., pravoslavni 92 m., 27 ž., katolika 32 m., 19 ž.

Statistički podaci u salnamama za sljedeće godine daju ovo brojno stanje škola i učenika u Tuzlanskom kadiluku:

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: rudžija 1, sibjan mekteba 40.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 5.

Broj učenika: muslimana 1422 m., 982 ž., nemuslimana 141 m., 48 ž.

Godina 1291 po hidžri (1874/75)

¹¹⁷ Hodžić Šaban, o. c., 82—83.

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1292 po hidžri (1875/76)

Broj muslimanskih škola: ruždija 1, sibjan mekteba 40.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 5.

Broj učenika: muslimana 1451 m., 992 ž., nemuslimana 140 m., 44 ž.

Godina 1293 po hidžri (1876/77)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1294 po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: ruždija 1, sibjan mekteba 40.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 6.

Broj učenika: muslimana 1512 m., 875 ž., nemuslimana 145 m., 46 ž.

Čudno je da se u ovim podacima ne pominje medresa u Tuzli, za koju se zna da je postojala i o kojoj je bilo govora.

Puračić

Na Psaltiru u crkvi u Puračiću stoji zapis, datiran 8 jula 1877, iz kojega razabiremo da je Krstić Simo (sigurno vlasnik Psaltira) bio učenik učitelja Agatangela¹¹⁸. Iz ovoga se ne može zaključiti da li je u to doba postojala srpska škola u Puračiću.

VLASENICA

Pretkraj turske vladavine u Vlasenici su imali svoje početne škole muslimani i Srbi. Koliko je bilo sibjan mekteba u samom mjestu, teško je reći. U svakom slučaju, postojao je najmanje jedan. Za medresu u Vlasenici, koja je postojala u svoje vrijeme, pa prestala, pretpostavljam da je osnovana poslije okupacije.

Kada je otvorena srpska škola, ne zna se tačno. Prema Sušljicevim zabilješkama, to je bilo godine 1868. Prvi učitelj, kako se tu navodi, bio je sveštenik Hadži-Zarija Popović sa Osmaka. Stalna školska zgrada podignuta je 1870. Škola je prekinula rad godine 1872. Ponovo je proradila 1878—1885, kada je otvorena komunalna.

Međutim, danas se već mogu da koriguju neki Sušljicevi navodi na osnovu autentičnih podataka, iz kojih proizlazi da je srpska škola u Vlasenici postojala i prije 1868. Za jedan Psaltir (Budim, 1855) u vlaseničkoj crkvi zna se da je, 1866 godine, bio svojina učenika Mate Popovića u Vlasenici.¹¹⁹ Iz zapisa na drugom Psaltiru (Beograd, 1857), takođe u vlaseničkoj crkvi,¹²⁰ koji je datiran 28 aprila 1867, vidi se da je ta knjiga, za koju se kaže da je za treći razred srpske škole, bila tada vlasništvo Riste Stanišića u Vlasenici. Iz kasnijeg vremena je još jedan zapis na Psaltiru (Beograd, 1849) u vlaseničkoj crkvi.¹²¹ Tu se kaže da je tu knjigu darovao školi u Vlasenici Rade Ristanović iz sela Bulevića, opštine Nedelišta, 1 marta 1872.

U salnamama Bosanskog Vilajeta navode se sljedeći podaci koji se odnose na škole i učenike u Birčanskom (Vlaseničkom) kadiluku:

¹¹⁸ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 90.

¹¹⁹ Ibidem, 86.

¹²⁰ Ibidem, 87.

¹²¹ Ibidem, 89.

Godina 1284 po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 3, hrišćanskih 4.

Broj učenika: muslimana 175 m., hrišćana 83 m.

Godina 1285 po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 3, hrišćanskih 4.

Broj učenika: muslimana 1 374 m., hrišćana 87 m.

Godina 1286 po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287 po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 3, pravoslavni 4.

Broj učenika: muslimana 184 m., 65 ž., pravoslavni 77 m., 7 ž.

Godina 1288 po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 5, pravoslavni 4.

Broj učenika: muslimana 195 m., 96 ž., pravoslavni 79 m., 12 ž.

Godina 1289 po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 6, pravoslavni 4.

Broj učenika: muslimana 198 m., 75 ž., pravoslavni 84 m., 16 ž.

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 5.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 8.

Broj učenika: muslimana 217 m., 52 ž., nemuslimana 38 m., 5 ž.

Godina 1291 po hidžri (1874/75)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1292 po hidžri (1875/76)

Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 6.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 8.

Broj učenika: muslimana 223 m., 65 ž., nemuslimana 39 m., 5 ž.

Godina 1293 po hidžri (1876/77)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1294 po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 6.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 2.

Broj učenika: muslimana 185 m., 61 ž., nemuslimana 32 m., 6 ž.

Crkva Lomnica

Crkva Lomnica, jedna od najznačajnijih srpskih starina u Bosni,¹²² nekada manastir, nalazi se u selu Šekovićima. Na zidu u oltaru crkve stoje zapisi o dolasku novog sveštenika Josifa Gavrilo-
vića (Savića) 1863 i o izlasku nekog Jove Po... iz škole 1864 godine.¹²³ Jedna od zasluga popa Josifa za crkvu Lomnicu bila je otvaranje škole za koju je našao i učitelja. Prema navedenim zapisima, otvara-
nje škole moglo je da bude 1863 ili 1864 godine.

Šušljic u svojim zabilješkama navodi da je škola otvorena oko polovine XIX vijeka. Pop Risto Savić napravio je »konak« kod crkve i u njemu otvorio školu. Sâm je učio čak dok nije dobio učitelja Vuka Orića koji je tu radio nekoliko godina. Škola je prestala

¹²² Detaljnije o njoj u radu: Филиповић Миленко — Мазалић Ђоко, Црква Ломница у Босни, (Споменик САН, књ. 3, Београд, 1951, 125—156).

¹²³ О. с., 137. Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 86.

oko 1870 i obnovila rad poslije okupacije do 1886. Ovi Šušljicevi podaci uglavnom se slažu s Filipovićevim. Najveća je razlika u imenu popa Savića i u datiranju otvaranja škole (osim ako se pojam »oko polovine XIX vijeka« ne uzme nešto šire).

U crkvi Lomnici nalaze se tri knjige koje je povezao Lazar Jovanović, učitelj. Jedna je Irmologija (Moskva, 1778), koju je povezao 1840 u »bogohranimom Tešnju«; druga je Evandelje (Moskva, 1798), a treća Strasna evandelja (Beč, 1764), koje je povezao 1847 u Tuzli.¹²⁴

Papraća

Papraća, najveća pravoslavna manastirska crkva u Bosni, nalazi se blizu Zvornika na istaknutom i živopisnom mjestu, »Spreči na izvoru«.¹²⁵ Poslije obnovljenja manastira pedesetih godina XIX vijeka, u kojoj se akciji istakla i Hadži-Staka Skenderova, došlo je do otvaranja škole. Prema Šušljicevim navodima, to je bilo nešto prije 1870 godine. Šušljic kaže da je prvi učitelj bio Jovan Srijemac iz sela Grabovice kod Vlasenice. Nazvan je Srijemac zato što je učio školu u Srijemu.

Na dvjema crkvenim knjigama u manastiru Papraći nalaze se zapisi učitelja Vasilija Ostojića iz godine 1866. Jedan je na Triodu (Moskva, 1844) od 19 marta 1866 a drugi na Mineju za april od 22 aprila 1866. Iz njih se vidi da je Ostojić bio rodom iz sela Lokanja u zvorničkoj nahiji, da je učio bogosloviiju u Beogradu i da je u Papraći boravio kao učitelj tri mjeseca.¹²⁶ Na Časlovcu (Moskva, 1844) i Psaltiru (Beograd, 1865) u manastiru Papraći¹²⁷ ima nekoliko potpisa Ignjata Ćirkovića iz Osmaka,¹²⁸ iz 1867 i 1869 godine, koji je prvi i drugi razred učio u Papraći a treći u Tuzli.

Godine 1880 bio je učitelj Vasilije Stanković, rodom iz sela Papraće, koji je »irvatski« (tj. latinicu) naučio kod kapetana Romančića.¹²⁹ Škola je radila do 1886. Godine 1907 sagradio je u Papraći novu srpsku školu arhimandrit Danilo Bilbija.

Tupković

Do godine 1870 ovo selo, koje je pripadalo Birčanskom kadi-luku, nije imalo sibjan mekteba. Pošto je prikupljen materijal u vri-jednosti od 700 groša, a jedan od najbogatijih ljudi u mjestu, Meh-med-aga Čaušević, poklonio 600 groša, sagrađen je iste godine sibjan mekteb troškom u ukupnom iznosu od 1390 groša i nastava u njemu je počela.¹³⁰ Drugih podataka o ovoj školi nisam našao. Pretpo-

¹²⁴ Филиповић Миленко, о. с., 76, 79—80. Филиповић Миленко — Мазалић Ђоко, о. с., 137.

¹²⁵ Detaljnije о njoj у раду: Филиповић Миленко — Мазалић Ђоко, Манастир Папраћа у Босни (Споменик ХСІХ САН, Београд, 1950, 96—114).

¹²⁶ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 86, 87.

¹²⁷ Ibidem, 87, 88.

¹²⁸ Filipović kaže da je, dok je Papraća bila u ruševinama, obližnje selo Osmaci postalo »središtem duhovnog života sprečanskih pravoslavnih Srba: tu je uvek bilo popova, iako nije bilo crkve, i ti popovi su se starali da se obnovi Papraća«.

¹²⁹ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 91.

¹³⁰ „Босна“ бр. 198, Сарајево, 5 априла 1870. Ту се ово село назива Тупковић.

stavljam da je u statističkim podacima u navedenim salnamama u broj sibjan mekteba Birčanskog kadiluka uključen i ovaj.

Srebrenica

Godine 1660 boravio je u Srebrenici znameniti turski putopisac Evlija Čelebija. Opisujući grad, kaže da ima 800 kuća i, pored ostalog, pominje u njemu tri sibjan mekteba. Broj kuća je, kako i Šabanović primjećuje, pretjeran.¹³¹ Četrdesetih godina XIX vijeka Jukić je pisao¹³² da Srebrenica ima 3 000 stanovnika (muslimana i pravoslavnih), ali bi i ovaj podatak trebalo provjeriti.

Osim sibjan mekteba, muslimani su u Srebrenici imali medresu. Ona je podignuta godine 1866. U izvještaju o tome¹³³ kaže se da je u Srebrenici bio jedan stari mekteb, koji je tokom vremena postao sasvim trošan. Budući da nije bilo vakufskih sredstava da se opravi, djeca nisu imala gdje da se školuju u posljednje vrijeme. Osim toga, ni hodže nisu nastojale da djeca uče, jer za svoj rad nisu primale plate. Ove neprilike stajale su na putu učenju djece, što je bilo »sažaljenja dostojno«. Uvidjevši to, tamošnji ugledniji stanovnici sporazumjeli su se i skupili među sobom priloge i podigli medresu koja ima više odaja. Oni su se pobrinuli i za dobrog učitelja i za troškove izdržavanja. U tu svrhu poklonili su nekoliko čitluka od čijih će se prihoda nabavljati školske potrebe, ogrev, plaćati učitelj itd. Koliko je radila ova medresa, teško je reći. U Prvom izvještaju o radu Ulema-medžlisa u Sarajevu, štampanom 1932, kaže se da je prestala da radi, ali se ne navodi kada.

Prema Šušljicevim zabilješkama, srpska škola u Srebrenici osnovana je prije god. 1850. Radila je s prekidom do okupacije i neko vrijeme poslije okupacije. Za jednog od njenih učitelja, Janićija Milovanovića, kaže se da je izgubio život zato što je imao »Srbske novine«. ¹³⁴ Šušljić navodi da su udžbenike za ovu školu prenosili iz Srbije zidari Osaćani.

U salnamama Bosanskog Vilajeta navode se sljedeći podaci koji se odnose na Srebrenički kadiluk:

Godina 1284 po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 49, hrišćanskih 3.

Broj učenika: muslimana 1017(?) m., 590 ž., hrišćana 70 m., 10 ž.

Godina 1285 po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 49, hrišćanskih 3.

Broj učenika: muslimana 1 105 m., 532 ž., hrišćana 67 m., 13 ž.

Godina 1286 po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287 po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 50, pravoslavnih 3.

Broj učenika: muslimana 1 045 m., 528 ž., pravoslavnih 55 m., 15 ž.

Godina 1288 po hidžri (1871/72)

¹³¹ Evlija Čelebija — Hazim Šabanović, Putopis, I, Sarajevo, 1954, 110.

¹³² „Српско-далматински магазин“, 1841, Задар, 34.

¹³³ „Босна“ br. 25, Sarajevo, 12 novembra 1866.

¹³⁴ „Србске новине“ br. 8, Beograd, 19 januara 1860. U dopisu o ovom »sa gornje Drine« iznosi se loše stanje prosvjete u Srebreničkom kadiluku.

- Broj škola: muslimanskih 50, pravoslavnih 3.
 Broj učenika: muslimana 865 m., 470 ž., pravoslavnih 105 m., 20 ž.
 Godina 1289 po hidžri (1872/73)
- Broj škola: muslimanskih 57, pravoslavnih 3.
 Broj učenika: muslimana 893 m., 470 ž., pravoslavnih 116 m., 22 ž.
 Godina 1290 po hidžri (1873/74)
- Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 32.
 Broj nemuslimanskih škola i crkava: 15.
 Broj učenika: muslimana 373 m., 17 ž., nemuslimana 75 m.
 Godina 1291 po hidžri (1874/75)
- Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.
 Godina 1292 po hidžri (1875/76)
- Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 33.
 Broj nemuslimanskih škola i crkava: 14.
 Broj učenika: muslimana 389 m., 21 ž., nemuslimana 69 m.
 Godina 1293 po hidžri (1876/77)
- Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.
 Godina 1294 po hidžri (1877/78)
- Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 27.
 Broj nemuslimanskih škola i crkava: 5.
 Broj učenika: muslimana 203 m., 12 ž., nemuslimana 70 m.

Krnjići

Prema Šušljicevim zabilješkama, ovo selo imalo je prije okupacije srpsku školu. Detaljnijih podataka nisam našao.

ZVORNIK

Od pada pod Turke (1463) do 1851 Zvornik je bio sjedište Zvorničkog sandžaka.¹³⁵ Prema Jukićevim podacima, četrdesetih godina XIX vijeka Zvornik je imao 20.000 stanovnika, muslimana i Srba (pravoslavnih).¹³⁶ Muslimani su imali svoje škole, sibjan mektebe i medresu, a pretkraj turske vladavine i ruždiju. Srbi su imali svoju školu. Do 1852 gođne u Zvorniku je bila stolica mitropolita, a onda je prenesena u Tuzlu, za vrijeme mitropolita Agatangela.

Evlija Čelebija navodi da je u Zvorniku, kad je on u njemu boravio (1664), bilo sedam sibjan mekteba i tri medrese.¹³⁷ Kasnije se pominje samo jedna medresa. Detaljnijih podataka nisam našao. U zvorničkoj ruždiji poznata su dva učitelja: prvi učitelj Hafiz Mehmed ef., muderis, i drugi učitelj Emin ef.

Kulturno-prosvjetna aktivnost Srba u zvorničkom kraju i okolini bila je razvijena i prije XIX vijeka zahvaljujući manastirima kao žarištima pismenosti.¹³⁸ Ta aktivnost se pojačala od početka XIX vijeka, kada se osjeća i rad srpske škole u Zvorniku. To treba pripisati blizini Srbije koja je, u borbi za svoju slobodu i nezavisnost, utirala puteve savremenoj prosvjeti i kulturi.

¹³⁵ Kreševljaković Hamdija, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, 206.

¹³⁶ „Србско-далматински магазин“, 1841, Задар, 33.

¹³⁷ Evlija Čelebija, Putopis, II, Sarajevo, 1957, 259.

¹³⁸ Мазалић Ђоко, Звоник (Звоник) стари град на Дрини (Гласник Земалског музеја у Сарајеву, историја и етнографија, Сарајево, 1956, 246—247).

Kada je osnovana srpska škola u Zvorniku, ne zna se tačno. Najstariji dosad poznati pomen o srpskom učitelju »zvorničke varoši« nalazi se na crkvenoj knjizi »Apostolu«, koju je, 9 decembra 1816, otkupio taj učitelj za 20 groša.¹³⁹ U drugom zapisu¹⁴⁰ kaže se da ga je pisao Josif Popović »ot sela Papraće« u Zvorniku kod učitelja (»maćistora«) Tome, 6 marta 1818. Pored učitelja Tome, pominje se u istoj godini i učitelj Marković, za koga, iz drugog zapisa od 31 jula 1819, saznajemo da se zvaó Živko.¹⁴¹ Jedan od kasnijih zvorničkih učitelja bio je Stefan Pantelić koji je umro u Zvorniku. Svršio je školu u Karlovcima kod mitropolita Stefana Stratimirovića. Brat Stefana Pantelića, Radovan, pominje se, 1829 godine, kao učitelj u Bogatiću.

Godine 1836 navodi se u klisarskim računima stare pravoslavne crkve u Sarajevu da je dato »daskalu« (učitelju) iz Zvornika 5 gr. 20 para.¹⁴²

Posljednji učitelj stare srpske škole bio je proto Dragomir Ostojić, koji je bio u životu 1940 godine.¹⁴³ Njegovom inicijativom sazidana je nova školska zgrada, u kojoj je otpočeo rad godine 1892.

U salnamama Bosanskog Vilajeta navode se sljedeći podaci koji se odnose na škole i učenike u Zvorničkom kadiluku:

Godina 1284 po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 15, hrišćanskih 2.

Broj učenika: muslimana 536 m., 140 ž., hrišćana 90 m., 30 ž.

Godina 1285 po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 15, hrišćanskih 2.

Broj učenika: muslimana 554 m., 153 ž., hrišćana 82 m., 19 ž.

Godina 1286 po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287 po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 24, pravoslavni 2.

Broj učenika: muslimana 995 m., 286 ž., pravoslavni 75 m., 27 ž.

Godina 1288 po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 25, pravoslavni 2, katoličkih 6.¹⁴⁴

Broj učenika: muslimana 388 m., 249 ž., pravoslavni 83 m., 21 ž., katolika (?).

Godina 1289 po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 27, pravoslavni 2.

Broj učenika: muslimana 394 m., 256 ž., pravoslavni 91 m., 28 ž.

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: medresa 1, sibjan mekteba 28.

¹³⁹ Стојановић Љуб., Стари српски записи и натписи, књига III, Београд, 1905, 221, (br. 5922).

¹⁴⁰ Ibidem, 220, (br. 5920).

¹⁴¹ Ibidem, 221, (br. 5921 i 5922).

¹⁴² Скарић Владислав, Српско-прав. основна школа у Сарајеву, 113.

¹⁴³ „Политика“, Београд, 29 септембра 1940. Ту је и фотографија владићиног конака у коме је неко вријеме била смјештена школа.

¹⁴⁴ Податак о броју католичких школа не изгледа ми поуздан тим прије што се у истој салнама не наводи број ученика католика док се у слjedećој салнама не наводи ниједна католичка школа ни ученик.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 4.

Broj učenika: muslimana 1 110 m., 244 ž., nemuslimana 110 m., 25 ž.
Godina 1291 po hidžri (1874/75)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.
Godina 1292 po hidžri (1875/76)

Broj muslimanskih škola: medresa 1, sibjan mekteba 29.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 4.

Broj učenika: muslimana 1 126 m., 249 ž., nemuslimana 105 m., 22 ž.
Godina 1293 po hidžri (1876/77)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini, samo muslimanskim školama treba dodati jednu ruždiju.

Godina 1294 po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: medresa 1, ruždija 1, sibjan mekteba 26.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 1.

Broj učenika: muslimana 1 030 m., 350 ž., nemuslimana 40 m., 5 ž.

Manastir Tamna

Manastir Tamna (Tavna ili Sv. Trojica)¹⁴⁵ nalazi se sjeverno od Zvornika a jugozapadno od Janje. On je igrao značajnu ulogu ne samo u crkvenom nego i u kulturnom i političkom životu pravoslavnih Srba nekadašnje Zvorničke eparhije, ali je i doživljavao česta i teška stradanja.

Pri manastiru je postojala, ne zna se tačno otkad, ali svakako početkom XIX vijeka, škola staroga tipa, u kojoj su se, više nego u ma kome drugom manastiru Sjeveroistočne Bosne, pripremali kandidati za sveštenike. To je bila, u neku ruku, bogoslovija svoje vrste. U nju su dolazili kandidati ne samo iz Spreče, Podrinja i Semberije nego i iz sela u planini Vučjaku između Bosne i Ukruine¹⁴⁶.

Od šezdesetih godina XIX vijeka Tamna je počela da gubi značaj bogoslovije jer su otada kandidati za sveštenike iz čitave Bosne išli u beogradsku bogosloviju¹⁴⁷. Za vrijeme igumana Josifa Popovića (oko 1848—1875) osnovana je u Tamni škola novijeg tipa, poslije 1860 godine, u kojoj se kao prvi učitelj pominje svjetovnjak Petar Lazarević¹⁴⁸. Ta je škola, kako navodi Filipović, produžila rad i pošto su u Tamni prestali da se spremaju sveštenici. Imala je prekid vjerovatno samo 1875—1879 kao i 1914—1918.

Na jednom Časlovcu (Budim, 1846) u manastirskoj biblioteci stoji zapis koji kaže da je to knjiga učenika Mlađena Stefanovića iz sela Lokanja. Počeo je učiti Časlovac 5 septembra 1851 u manastiru Sv. Trojici. Tu je i njegov Psaltir (na kome se potpisuje Stefanović), koji je počeo učiti 4 decembra 1852¹⁴⁹. Na jednom Psal-

¹⁴⁵ Detaljnije o njoj u radu: Филиповић Миленко — Мазалић Ђоко, Манастир Тамна (Споменик ХСЛХ САН, Београд, 1950, 115—130). Odatle su uzeti potrebni podaci.

¹⁴⁶ O. c., 128.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ On se kasnije zapopio i živio dugo kao sveštenik u Kozluku. Zbog nacionalnog rada osudile su ga na smrt austrijske vojne vlasti i objesile 1914 u Tuzli.

¹⁴⁹ Филиповић Миленко, Стари српски записи.... 81.

tiru (bez većeg dijela) zabilježeno je ime učenika Jove Stojanovića 12 decembra 1859¹⁵⁰.

Gornja Trnova

Sedamdesetih godina XIX vijeka, prije 1875, postojala je srpska škola u Gornjoj Trnovi. Detaljnijih podataka o njoj nisam našao. Na jednom Psaltiru (Pešta, 1855) u manastiru Tamni stoji zapis¹⁵¹ da je to knjiga Đoke Milića, učenika III razreda, 1873 godine, koji je učio kod učitelja Pere Đokića iz sela Trnove.

Jasenica

Prema Šušlićevim ispitivanjima, ovdje je postojala srpska škola prije okupacije. Detaljnijih podataka nisam našao. Šušlić pretpostavlja da je škola mogla biti oko 1855—1860.

Lokanj

Jedan zapis¹⁵² na Novom zavjetu (Moskva, 1751) pisao je, 21 marta 1829, neki učitelj Živko u selu Lokanju, što bi moglo da znači da je i u ovom selu postojala srpska škola, a u svakom slučaju taj učitelj je tu boravio.

Trešnjica

Najraniji pomen o srpskoj školi u Trešnjici potječe iz godine 1855. To je zapis na Psaltiru (Beograd, 1852) u crkvi u Požarnici. Psaltir je bio svojina Petra Ostojića, koji ga je počeo učiti 5 septembra 1855 u Trešnjici. Petar je bio brat Vidaka Ostojića iz Srebrenice¹⁵³. Drugi zapis na Psaltiru (Beograd, 1852) u istoj crkvi kaže da je ta knjiga Jovana Popovića. Kupio ju je od učitelja Simeona Milosavljevića za 18 groša i počeo učiti 4 septembra 1857 u Trešnjici¹⁵⁴.

BANJALUČKI SANDŽAK

DERVENTA

Prema Jukićevim podacima, četrdesetih godina XIX vijeka Derventa je imala 8000 stanovnika (muslimana, pravoslavanih i katolika)¹⁵⁵. Pored sibjan mekteba, muslimani su imali medresu, koja je postojala pretkraj turske vladavine, a kasnije je prestala da radi. Srbi (pravoslavni) su imali svoju školu a Hrvati (katolici) dvije: jednu su osnovali franjevci a drugu milosrdne sestre.

Detaljnijih podataka o muslimanskim školama nisam našao.

Srpska škola je osnovana godine 1860. Prema pisanju Konstantina Hadži-Ristića u novosadskoj »Danici«, 1867 godine, u Derventi je u to doba bilo nešto više od 30 srpskih kuća i dosta imućnih trgovaca, ali pri svemu tome jedva su izdržavali jednog učitelja,

¹⁵⁰ Ibidem, 84.

¹⁵¹ Ibidem, 80.

¹⁵² Ibidem, 73.

¹⁵³ Ibidem, 82.

¹⁵⁴ Ibidem, 83.

¹⁵⁵ „Србско-далматински магазин“, 1841, Задар, 34.

kome su davali »malu platu s nategom«. Godine 1869 Justin Šimić, bilježnik iz Srpskog Bečeja, pretplatio je ovu školu na »Školski list«.

Franjevci su imali svoju školu u Derventi 1854 godine, kada je, vjerovatno, i osnovana. Na sastanku bosanskih franjevacu u Kr. Sutjesci, 5 marta 1868, zaključeno je, pored ostalog, da se što prije podigne školska zgrada i u Derventi. Drugih podataka nisam našao.

Krajem oktobra 1872, na poziv biskupa Vujičića, došle su iz Zagreba u Derventu tri milosrdne sestre: Genoveva Horvatin, Florijana Vakić i Tekla Trčko. Njihovom dolasku mnogo je doprinio tadašnji župnik fra Mato Oršolić. Novcem koji je sakupio od svojih župljana on je kupio nešto zemljišta i kućicu u kojoj su sestre odmah otvorile školu. Upočetku u njoj su bile samo tri klupe duge 1^{1/2} m. U školu se upisalo 30 djece, te su manja djeca morala na podu sjediti i pisati. Kako je soba bila niska, zimi je održavana nastava kod otvorenih prozora. Ljeti je bilo lakše jer se nastava održavala u bašči pod jabukama. Zbog tiesnoće i prvi ispiti su obavljani u župničkom uredu.

Stan milosrdnica u kome su upočetku stanovale bio je vrlo slab. Za kišovito vreme kiša im je padala na krevete i morale su da se štite kišobranima. Usto su imale i slabu hranu. Zbog nerodne godine i pošasti koja je harala među marvom bila je velika skupoća, te su sa 300 forinti godišnje potpore jedva živjele. To je bio uzrok da su sve tri sestre krajem prve školske godine 1872/73 oboljele i morale da idu u Zagreb na oporavak.

Dok su sestre boravile u Zagrebu, župnik im je počeo graditi pristojan stan i školu. Do početka nove školske godine bile su gotove tri sobe: dvije za stan milosrdnica a jedna za školu. Sada je sestrama bilo lakše raditi.

Školske godine 1873/74 otvoren je drugi a 1874/75 treći razred. Brojno stanje učenika i učenica kretalo se ovako: 1872/73: 30, 1873/74: 42, 1874/75: 45, 1875/76: 49, 1876/77: 52, 1877/78: 53.

Prva pretstojnica bila je Genoveva Horvatin (1872—1874). Nju je naslijedila Jukunda Beltkiević (1874—1882)¹⁵⁶.

U salnamama Bosanskog Vilajeta navode se sljedeći podaci koji se odnose na škole i učenike u Derventskom kadiluku:

Godina 1284 po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 12, hrišćanskih 3.

Broj učenika: muslimana 274 m., 126 ž., hrišćana 55 m., 15 ž.

Godina 1285 po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 12, hrišćanskih 3.

Broj učenika: muslimana 358 m., 116 ž., hrišćana 51 m., 12 ž.

Godina 1286 po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

¹⁵⁶ Ćurić Hajrudin, Osnovne škole milosrdnih sestara u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turske (1871—1878), Sarajevo, 1953, 11—12. Neke detalje o školi milosrdnica i njihovom životu u Derventi vidite u radovima: Jelenić Julijan, Kultura i bosanski franjevci, II, 342—344, Drljić Rastislav — Jelenić Julijan, Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevacu (Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1944, 319).

Godina 1287 po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 15, pravoslavnih 8.

Broj učenika: muslimana 940 m., 183 ž., pravoslavnih 290 m., 50 ž.

Godina 1288 po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 12, pravoslavnih 8.

Broj učenika: muslimana 496 m., 270 ž., pravoslavnih 290 m., 50 ž.

Godina 1289 po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 12, pravoslavnih 8.

Broj učenika: muslimana 499 m., 273 ž., pravoslavnih 287 m., 53 ž.

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: medresa 1, sibjan mekteba 17.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 14.

Broj učenika: muslimana 470 m., 158 ž., nemuslimana 130 m., 82 ž.

Godina 1291—1294 po hidžri (1874/75—1877/78)

Isto brojno stanje kao u godini 1290 po hidžri.

Plehan

Franjevci su ovdje imali svoj manastir u kome su, po svojoj prilici, poučavali. Na sastanku bosanskih franjevaca u Kr. Sutjesci, 5 marta 1868, pored ostalog, zaključeno je da se što prije podigne školska zgrada i na Plehanu.

Foča

U Foči (kod Dervente) franjevci su imali svoju školu 1854 godine¹⁵⁷, kada je, vjerovatno, i osnovana. Pred okupaciju bio je učitelj fra Ilija Damjanović.

Majevac

Risto Šušljčić navodi da je u Majevcu postojala srpska škola prije okupacije, ali ne iznosi ništa detaljnije. Na jednoj čitulji u crkvi u Detlaku, pisanoj 16 aprila 1862, stoji da ju je pisao Damjen Popović, učitelj u Majevcu¹⁵⁸.

Koraće

U Koraću franjevci su imali svoju školu 1854 godine¹⁵⁹, kada je, vjerovatno, i osnovana. Nešto kasnije podignuta je zasebna školska zgrada¹⁶⁰.

Bos. Brod

U ovom mjestu imali su svoje škole Srbi, Hrvati i muslimani. Srpska škola je osnovana šezdesetih godina XIX vijeka, svakako prije 1865 godine. Početkom te godine (7 januara) Opština je molila neposredno kneza Mihaila da joj se pošalju knjige za tri osnovna razreda. Srpska vlada je udovoljila molbi. Školska zgrada bila je od drveta, kaže Konstantin Hadži-Ristić u svom putopisu o Bosni¹⁶¹. Godine 1868 pominje se kao učitelj u ovoj školi neki Makso,

¹⁵⁷ »Franjevački Glasnik br. 3, Sarajevo, 1897, 34.

¹⁵⁸ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 85.

¹⁵⁹ »Franjevački Glasnik« br. 3, Sarajevo, 1897, 34.

¹⁶⁰ »Zagrebački katolički list« br. 36, Zagreb, 9 septembra 1858.

¹⁶¹ „Даница“ бр. 20—28, Нови Сад, 1867.

za koga se u jednom dopisu iz Bosne tvrdi da je »turski špion, koji prima 300 groša mjesečno od Rašida«¹⁶².

Nešto ranije, po svoj prilici prije 1858 godine, Hrvati su imali svoju školu koju je, u to doba, izdržavalo nekoliko »samo hvalevriednih stanovnika«¹⁶³. Na sastanku bosanskih franjevaca u Kr. Sutjesci, 5 marta 1868, zaključeno je, pored ostalog, da se što prije podigne školska zgrada i u Brodu.

U Brodu je, u svoje vrijeme, vjerovatno i prije okupacije, postojala medresa, koja je kasnije prestala da radi¹⁶⁴. U svakom slučaju, ovo mjesto je imalo najmanje jedan sibjan mekteb.

Odžak

Handžić navodi da je u Odžaku postojala medresa, samo ne kaže kada, i da je više nema¹⁶⁵. I u Prvom izvještaju o radu Ulema-medžlisa u Sarajevu, štampanom 1932, konstatovano je da je, pored niza drugih, prestala da radi i medresa u Odžaku. Osim medrese, Odžak je sigurno imao i sibjan mekteb.

Dubica

Početkom druge polovine XIX vijeka franjevci su imali svoju školu u Dubici. Ona je, svakako, postojala 1854 godine. U tome vremenu brojila je 40 učenika¹⁶⁶. Pred okupaciju bio je učitelj fra Jožo Jurić.

Potočani

Na sastanku bosanskih franjevaca u Kr. Sutjesci, 5 marta 1868, zaključeno je, pored ostalog, da se što prije podigne školska zgrada i u Potočanima. Sljedeće godine zgrada je podignuta. Godine 1871 u školi je bilo svega 11 učenika¹⁶⁷. Pred okupaciju bio je učitelj fra Ilija Oršolić.

Žeravac

U Žeravcu su franjevci imali svoju školu godine 1854, kada je, vjerovatno, i osnovana. Postojala je i 1858 godine.

TEŠANJ

Tešanj je od davnina bio poznat kao privredni centar usorske doline. U njemu su postojali svakovrsni zanati i on je održavao žive trgovačke veze s ostalim trgovačkim centrima u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama¹⁶⁸. Po dolasku Turaka podignute su u Tešnju razne građevine, među kojima su se naročito isticala džamije. Teško je reći koliko je Tešanj imao stanovnika posljednjih decenija turske vladavine. Četrdesetih godina XIX vijeka Jukić na jednom mjestu kaže da Tešanj ima 6 000 stanovnika (musli-

¹⁶² „Застава“ бр. 5, Нови Сад, 10 јануара 1869.

¹⁶³ „Zagrebački katolički list“ br. 36, Zagreb, 9 septembra 1858.

¹⁶⁴ Handžić Mehmed, o. c., 38.

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae..., Budae, 1855, 27.

¹⁶⁷ Arhiv Provincije Bosne Srebrene u Sarajevu, Litterae Ministrorum Provincialium...

¹⁶⁸ Bogunović Petar, Iz usorskog kraja i okoline, Sarajevo, 1937, 17.

mana, pravoslavnih i katolika), a dvije godine kasnije navodi oko 3500 (muslimana i hrišćana)¹⁶⁹. Sredinom XIX vijeka Jukić i Kovačević tvrde da muslimani imaju u Tešnju 250 kuća i 5 džamija a hrišćani (pravoslavni) 150 kuća¹⁷⁰. Ukoliko su ti podaci tačni, mogao bi se odrediti približan broj stanovnika.

U XIX vijeku Tešanj postaje i istaknut kulturno-prosvjetni centar. U njemu su djelovale škole: srpska, hrvatska i muslimanske.

Kada je osnovana srpska škola u Tešnju, ne može se pouzdano ustanoviti. Najstariji pomen o njenom postojanju nalazi se u staroj pravoslavnoj crkvi u Vručici. To je jedan zapis, datiran 29 marta 1835, koji je pisao Lazar Jovanović, »učitelj Tešanjski«, o kome je već bilo govora. To znači da je srpska škola u Tešnju postojala i radila godine 1835. Kako Jovanović u pomenutom zapisu kao i u još nekim zapisima »nijedanput ne kaže za sebe da je on prvi učitelj u Tešnju, što ne bi prećutao da je zaista to bio«¹⁷¹, može se pretpostaviti kao vrlo vjerovatno da je srpska škola u ovom mjestu postojala prije 1835. Da li je to bilo 1833, kako pretpostavlja Bogunović¹⁷², ili ranije, to je otvoreno pitanje. U svakom slučaju, srpska škola u Tešnju spada u red starijih srpskih škola u Bosni i Hercegovini.

Bogati tešanjski Srbi bili su u stalnoj trgovačkoj vezi sa Sarajevom i nije nevjerovatno tvrđenje da je velikim uplivom i posredovanjem Sarajlija osnovana i srpska škola u Tešnju. Kao jedna od rijetkih škola koju su pohađala djeca svih vjeroispovijesti, ona je dala »lijep broj narodnih predvodnika, intelektualaca i privrednika« i svojevremeno bila »žarište prosvjete i nacionalne stvari za veliki dio junačke Bosanske Krajine«¹⁷³. Značajno je napomenuti da su Tešanjci bili posrednici za otvaranje srpskih škola u Prnjavoru, Dobroju, Osječanima, Derventi, Čečavi, Pribiniću itd. Đaci tešanjске škole kao »putujući učitelji« obilazili su okolna sela i širili pismenost učeći sinove sveštenika i bogatijih seljaka.

Kao što je pomenuto, jedan od tešanjskih učitelja bio je Lazar Jovanović, koji je, prije nego što je došao u Tešanj, bio učitelj u Žepču (1834). Jovanović se pouzdano nalazi u Tešnju godine 1835, o čemu svjedoči pomenuti zapis od 29 marta iste godine. U Tešnju je, kako tvrdi Filipović, ostao do poslije 1843 godine. Kao učitelj u Tešnju Jovanović se marljivo bavio i povezivanjem knjiga i pisanjem čitulja (što je produžio kasnije i u Tuzli) i održavao je veze sa sarajevskom crkvenom opštinom¹⁷⁴. Na jednoj staroj čitulji u tešanjskoj crkvi, koju je pisao Jovanović 8 avgusta 1839, vidi se da je ovaj prosvjetni radnik imao i drugo zanimanje: naime, bio je i »vladičin

¹⁶⁹ Uporedite: „Србско-далматински магазин“, 1841, Задар, 34 i „Србско-далматински магазин“, 1843, 60.

¹⁷⁰ Вошњак Slavoljub (Jukić I. F.), Zemljopis i poviestnica Bosne, Zagreb, 1851, 39, Ковачевић Тома, Опис Босне и Херцеговине, Београд, 1879, 54.

¹⁷¹ Душанић Свет., Српска школа у Тешњу („Развитак“ бр. 6, Вања Лука, 1938, 180—181).

¹⁷² Bogunović Petar, U Tešnju je još 1833 g. postojala osnovna škola („Jugoslovenska pošta“, Sarajevo, 26 maja 1934).

¹⁷³ Ibidem, Iz usorskog kraja..., 16.

¹⁷⁴ Филиповић Миленко, Хаџи-Лазар Јовановић..., 4—5.

kafedžija»¹⁷⁵. I na nekim crkvenim knjigama u crkvi Lomnici i manastiru Ozrenu nalaze se zapisi ovoga tešanjskog učitelja iz godine 1840 i 1841¹⁷⁶. A njegovo ime kao tešanjskog učitelja nalazi se i u jednoj knjizi sarajevskog kujundžiskog esnafa¹⁷⁷.

Kao jedan od kasnijih tešanjskih učitelja, koji se takođe bavio povezivanjem knjiga, pominje se u 1847 godini Nikola Dimitrić (Dimitrijević). Krajem 1848 (13 novembra) došao je »za djetonastavnika« u Tešanj Tošo Drašković, koji je prije toga bio učitelj u Bihaću. Ovo je dokaz da je tešanjska škola već u to doba bila čuvena i da se za nju znalo i na periferiji Bosanske Krajine. Drašković je ostao u Tešnju do 1853. Vjerovatno je u njegovo vrijeme tešanjsku školu pohađala i »učenik djevoika Tarsa, šcer Jovana Atanasića, iz Tešnja kasabe«, čiji se nedatirani zapis, pisan vrlo lijepim rukopisom, nalazi na ruskom Evandjeliju (1732) u crkvi u Vručici¹⁷⁸. Ovaj zapis jasno dokazuje da je u tešanjskoj srpskoj školi bilo i ženske djece, odnosno djevojaka.

Godine 1853 pominje se u Tešnju kao učitelj Petar Šarkić, a 1860 Simeon Kostić. Na jednoj Antologiji (Moskva, 1785) u crkvi u Tešnju stoji zapisano da je 10 avgusta 1861 došao učitelj Radenković¹⁷⁹. Iz toga se ne može zaključiti da li je on ostao u Tešnju kao učitelj ili se samo potpisao na prolazu kroz Tešanj. Na jednom Psaltiru (Budim, 1855) u crkvi u Osječanima stoji zapis, datiran 26 avgusta 1861, u kome se kaže da ta knjiga »prinadleži škole varoši Tešnje«¹⁸⁰. Pretkraj turske vladavine u Tešnju je bio učitelj Stevo Petranović, za koga Martić kaže da je pao u podozrenje kod turskih vlasti »da organizira nekakav ustanak u narodu«¹⁸¹ i iznosi ukratko njegova stradanja. Progoni politički sumnjivih ljudi, među koje je spadao i Petranović, koji je kao tešanjski učitelj hrabro branio interese srpske škole i naroda, nisu ostali nezapaženi i o njima se pisalo i u onovremenoj štampi.

Preživljujući razne teškoće, srpska škola u Tešnju radila je neprekidno do Prvog svjetskog rata, kada su je zatvorile austro-ugarske vlasti kao »opasnu i razornu« po carevinu.

Prije okupacije i franjevci su imali u Tešnju svoju školu. O njenom radu nije mi poznato nešto detaljnije. Jedan od njenih učitelja bio je fra Luka Krištić.

Osim sibjan mekteba, muslimani su u Tešnju imali i medresu i ruždiju. Da li je medresa postojala prije okupacije, nije mi poznato. Isto tako ne znam kada je obustavila rad. Godine 1873 otvorena je u Tešnju ruždija. Carskom iradom određeno je učitelju 590, podvorniku 80 groša mjesečno, a za razne troškove 500 groša godišnje.

¹⁷⁵ Душанић Свет., о. с., 180.

¹⁷⁶ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 76—77.

¹⁷⁷ Скарић Владислав, Српско-прав. основна школа у Сарајеву, 113.

¹⁷⁸ Филиповић Миленко, о. с., 81.

¹⁷⁹ Ibidem, 85.

¹⁸⁰ Ibidem.

¹⁸¹ Martić Grga, Zapamćenja, Zagreb, 1906, 44. Opširnije o Petranoviću: Клицин Димитрије-Мита, Споменаца Стеве Петрановића националног борца 1835—1914, Нови Сад, 1937.

Ruzdija je bila smještena u zgradi zvanj stara mehkjema, koja je preuređena za školu. Učitelj i podvornik imali su zasebno stan. U isto vrijeme u Tešnju je podignuta i biblioteka, te je tako ovo mjesto »još za jedan stepen oživjelo«¹⁸².

U salnamama Bosanskog Vilajeta navode se sljedeći podaci koji se odnose na škole i učenike u Tešanjskom kadiluku:

- Godina 1284 po hidžri (1867/68)
 Broj škola: muslimanskih 16, hrišćanskih 1.
 Broj učenika: muslimana 610 m., 230 ž., hrišćana 5 m.
- Godina 1285 po hidžri (1868/69)
 Broj škola: muslimanskih 16, hrišćanskih 1.
 Broj učenika: muslimana 624 m., 236 ž., hrišćana 15 m.
- Godina 1286 po hidžri (1869/70)
 Broj škola: muslimanskih 16, hrišćanskih 1.
 Broj učenika: muslimana 625 m., 245 ž., hrišćana 45 m.
- Godina 1287 po hidžri (1870/71)
 Broj škola: muslimanskih 33, pravoslavni 2.
 Broj učenika: muslimana 825 m., 208 ž., pravoslavni 64 m.
- Godina 1288 po hidžri (1871/72)
 Broj škola: muslimanskih 31, pravoslavni 2.
 Broj učenika: muslimana 970 m., 63 ž., pravoslavni 52 m., 12 ž.
- Godina 1289 po hidžri (1872/73)
 Broj škola: muslimanskih 31, pravoslavni 2.
 Broj učenika: muslimana 972 m., 61 ž., pravoslavni 51 m., 13 ž.
- Godina 1290 po hidžri (1873/74)
 Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 10.
 Broj nemuslimanskih škola i crkava: 10.
 Broj učenika: muslimana 1000 m., 170 ž., nemuslimana 101 m., 13 ž.
- Godina 1291—1292 po hidžri (1874/75—1875/76)
 Isto brojno stanje kao u godini 1290 po hidžri.
- Godina 1293 po hidžri (1876/77)
 Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 10.
 Broj nemuslimanskih škola i crkava: 10.
 Broj učenika: muslimana 1251 m., 200 ž., nemuslimana 101 m., 13 ž.
- Godina 1294 po hidžri (1877/78)
 Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Čečava

Prema Šušlićevim ispitivanjima, Čečava nije imala stalne srpske škole, ali se pismenost njegovala u sveštiničkoj porodici Stankovića. Bogunović navodi da su Srbi Tešanjski bili posrednici za podizanje škole u Čečavi.

Milenko Filipović je pričao Đoki Mazaliću, a Mazalić meni, da su u Čečavi, pošto nije bilo crkvene zgrade, podizali »čador-crkvu« za bogoslužjenje prilikom važnije crkvene svetkovine. Učitelji bi kasnije iskorišćavali čadorsko platno za pravljenje »bine« za školsku proslavu. (Nekoliko interesantnih podataka o Čečavi objavio je Filipović u banjalučkom »Razvitku«, br. 4, 1939, 123—126).

¹⁸² „Босна“ br. 390, Sarajevo, 15 decembra 1873.

Pribinić

U ovom selu postojala je, prema Bogunovićevim ispitivanjima, srpska škola, podignuta posredovanjem Srba Tešanjaca. Bogunović ne navodi vrijeme postojanja, pa nije isključeno da je to bilo i poslije okupacije.

Doboj

U Doboju je u svoje vrijeme, možda i prije okupacije, postojala medresa, koja je kasnije prestala da radi¹⁸³. Ako je postojala medresa, onda je, sigurno, postojao i sibjan mekteb.

Kada je osnovana srpska škola u ovom mjestu, nisam mogao utvrditi. Bogunović kaže¹⁸⁴ da je podignuta posredovanjem Srba Tešanjaca.

ŽEPČE

U Žepču su imali svoje škole muslimani, Srbi i Hrvati.

Muslimani su, osim sibjan meketba, imali medresu i ruždiju. Mekteb i medresa su postojali odavno. Medresu zovu Ferhad-pašinom. Jedan od njenih muderisa bio je Ahmed ef. Karahodža, rodnom iz Žepča, poznat po svojoj pjesmi, takozvanoj »Bošnjakuši«, u kojoj poziva »mumine i muslime« da uredno obavljaju molitvu¹⁸⁵. Karahodžin zemljak Sejid Vehab (Abdulvehab) Ilhamija, poznat kao plodan pjesnik na našem jeziku¹⁸⁶, napisao je i jedan ilmihal (udžbenik iz dogmatike i obredoslovlja) na našem jeziku. Žepačka medresa očuvala se do novijeg vremena. O ruždiji u Žepču, osim pomena o postojanju¹⁸⁷, nisu mi poznati drugi detalji.

Kada je osnovana srpska škola u Žepču, teško je utvrditi. Godine 1834 u njoj je bio učitelj pomenuti Lazar Jovanović. Prema navodima Milenka Filipovića, tada je u Žepču bilo 48 srpskih (pravoslavnih) kuća koje su držale svu trgovinu u mjestu u svojim rukama. Škola (ćelija) je bila na mjestu Trznju¹⁸⁸.

Početkom druge polovine XIX vijeka ističe se u jednom izvještaju da bi franjevci, pored drugih mjesta, i u Žepču trebalo da podignu školu. Međutim, školska zgrada je podignuta tek 1870, a 1871 godine u školi su bila 34 učenika¹⁸⁹. Škola je nastavila rad i poslije okupacije. Iz jednog školskog izvještaja (godine 1879) sazna-

¹⁸³ Handžić Mehmed, Povodom četiristagodišnjice..., 38.

¹⁸⁴ Bogunović Petar, Iz usorskog kraja i okoline, 16.

¹⁸⁵ Ovu pobožnu pjesmu od 27 strofa objavio je Mehmed H. Sejdović u »Nadi« br. 16, Sarajevo, 15 avgusta 1895, 311. Sejfudin Kemura i Vladimir Čorović objavili su istu pjesmu (Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert, Sarajevo, 1912, 61—62).

¹⁸⁶ Nekoliko njegovih pjesama objavili su Kemura, Čorović i Kapetanović, jednu Handžić. Pogubljen je u Travniku godine 1237 po hidžri (1821/22) po naredbi Dželaludin-paše. (O Ilhamiji: Handžić Mehmed, Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana, Sarajevo, 1934, 92—93).

¹⁸⁷ Traljić Seid M., Katolici u turskim državnim školama u Bosni i Hercegovini (kalendar »Napredak« za 1940 godinu, Sarajevo, 1939, 126).

¹⁸⁸ Филиповић Миленко, Хаџи-Лазар Јовановић..., 4. Kreševljaković Hamdija (Žepče, 5) kaže da se u Žepču jedna ulica zove Trzna i da je Žepče jedini grad koji ima ulicu takvog imena.

¹⁸⁹ Arhiv Provincije Bosne Srebrene u Sarajevu, Litterae Ministrorum Provincialium...

jemo da su se u njoj predavali sljedeći predmeti: čitanje, pisanje («pismo»), račun, katekizam i »horvatska povjest«.

Poslije okupacije Žepče je postalo sjedište katoličke župe (1879). U Žepču je počela rad narodna osnovna škola i osnovana je građanska čitaonica (1880). I milosrdne sestre otvorile su svoju školu.

U salnamama Bosanskog Vilajeta navode se sljedeći podaci koji se odnose na škole i učenike u Žepačkom kadiluku:

Godina 1289 po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 18, pravoslavnih 2, katoličkih 1.

Broj učenika: muslimana 765 m., 420 ž., pravoslavnih 43 m., 16 ž., katolika 19 m.

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: medresa 1, sibjan mekteba 9.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 3.

Broj učenika: muslimana 304 m., 80 ž., nemuslimana 3 ž.

Godina 1291 po hidžri (1874/75)

Broj muslimanskih škola: medresa 1, sibjan mekteba 9.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 3.

Broj učenika: muslimana 309 m., 80 ž., nemuslimana 3 ž.

Godina 1292 po hidžri (1875/76)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1293 po hidžri (1876/77)

Broj muslimanskih škola: medresa 1, sibjan mekteba 9.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 3.

Broj učenika: muslimana 340 m., 120 ž., nemuslimana 3 ž.

Godina 1294 po hidžri (1877/78)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Osova

Od 1750—1879 u Osovi je bilo sjedište katoličke žepačke župe. Godine 1879 osovska župa je postala samostalna a Žepče je, kao što je pomenuto, postalo sjedište žepačke katoličke župe.

Prije okupacije franjevci su u Osovi imali svoju školu. Na sastanku bosanskih franjevaca u Kr. Sutjesci, 5 marta 1868, zaključeno je, pored ostalog, da se što prije podigne školska zgrada i u Osovi. Prema službenoj tabuli koja je sastavljena na kongregaciji Bosne Srebrene, 20 maja 1875, u nizu mjesta postavljani su učitelji i katehete. Osim Osove, pominje se nekoliko mjesta u Sjeveroistočnoj Bosni¹⁹⁰, koja se navode u ovom radu.

U Osovi je rođen Petar (fra Ivo) Kresić, koji se školovao u Kreševu i Ugarskoj i služio u više bosansko-hercegovačkih mjesta. U jednoj svojoj bilježnici Kresić je iznio interesantan i šarolik materijal, u prozi i stihovima, koji može da posluži svima koji proučavaju našu istoriju, književnost, jezik itd.¹⁹¹.

¹⁹⁰ Jelenić Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, II, 335. To su: Tuzla, Ulice, Foča, Tolisa, Vidovice, Dubrave, Tramošnica i Domaljevac.

¹⁹¹ Detaljnije o Kresiću i njegovoj bilježnici u mom radu: »Fra Ivo Kresić o akcijama Omer-paše Latasa u Bosni i Hercegovini« (*Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 1956, 5—28).

SARAJEVSKI SANDŽAK

KLADANJ

Prema statističkim podacima u salnamama Bosanskog Vilajeta, u Kladanjskom kadiluku koji je pripadao Sarajevskom sandžaku postojale su samo muslimanske škole, i to sibjan mektebi, kojih je bilo 7. Taj broj se navodi u svima salnamama od 1284—1294 godine po hidžri (1867/68—1877/78). Tu je zabilježen i broj učenika i učenica. U salnami za 1284 godinu (1867/68) navodi se: 182 učenika, 54 učenice. U salnami za 1285 (1868/69) i 1286 godinu (1869/70) navodi se: 193 učenika, 64 učenice. U salnami za 1287 godinu (1870/71): 113 učenika, 64 učenice; za 1288 godinu (1871/72): 128 učenika, 57 učenica; za 1289 godinu (1872/73): 130 učenika, 60 učenica. U salnamama za godine 1290—1293 (1873/74—1876/77) navodi se: 295 učenika, 95 učenica, a u salnami za 1294 godinu (1877/78): 239 učenika, 105 učenica.

Iz navedenih statističkih podataka vidi se da Kladanj u to doba nije imao medrese. U Prvom izvještaju o radu Ulema-medžlisa u Sarajevu, štampanom 1932, konstatovano je da je, pored niza drugih, prestala da radi i medresa u Kladnju. Pretpostavljam da je ona osnovana poslije okupacije.

ZAVRŠNA RIJEČ

Iz navedenog izlaganja, na osnovu oskudnih izvora i literature, mogla se, koliko-toliko, stvoriti slika o školstvu Sjeveroistočne Bosne posljednjih decenija turske vladavine. Treba imati na umu da se ono razvijalo u periodu društvenih previranja, nemira, ustanaka, sukoba i bržeg slabljenja Turskog Carstva. Društveni potresi, koji su zahvatili i Bosnu i Hercegovinu, bili su posljedica sazrelih društvenih suprotnosti dotrajalog turskog feudalnog režima koji se raspadao i u koji je postepeno prodirao kapitalizam. U takvim prilikama, i zavisno od njih, razvijalo se i školstvo u ovim krajevima.

U nizu mjesta Sjeveroistočne Bosne postojale su škole, većinom osnovne. Za mnoge od njih znamo samo da su postojale. Ne znamo tačno ni kada su osnovane, ni koliko su radile, ko su im bili učitelji, učenici itd. Smatram da sve to u potpunosti nećemo nikad ni saznati jer nedostaju izvori. Ali, bez obzira na to, iz navedenog izlaganja može se zaključiti da je, i pored teških prilika u zemlji, pretkraj turske vladavine, bilo aktivnosti i na polju prosvjete, koja zaslužuje pažnju i proučavanje.

Završavajući ovaj rad, svjestan sam da o ovoj temi nije data posljednja riječ. Novi izvori, ukoliko se pronađu, mogli bi da dadu nove podatke i da izvrše eventualne mjestimične korekcije i dopune.

DAS SCHULWESEN IM NORDÖSTLICHEN BOSNIEN IN DEN LETZTEN
JAHRZEHTEN DER TÜRKENHERRSCHAFT

Die Bevölkerung Bosniens und der Herzegowina hatte in den letzten Jahrzehnten der Türkenherrschaft, im XIX. Jahrhundert, ihre eigenen Schulen, die vor der österreichisch-ungarischen Occupation (1878) auf konfessionellen Grundlagen ruhten und meistens sehr primitiv waren. Jedes Glaubensbekenntnis, als eine Welt für sich, hatte seine eigenen Schulen.

Die Mohammedaner, die Träger der Staatsverwaltung, hatten die meisten Schulen. Die meisten ihrer konfessionellen Schulen bestanden in Volks — (sibjan mekteben) und Mittelschulen (medresen). Von den übrigen Schulen hoben sich zahlreiche weltliche (ruschdien) hervor, aber von diesen gab es weniger. Diese konnten von Angehörigen aller Glaubensbekenntnisse besucht werden.

Die nichtmohammedanische Bevölkerung bildeten Serben (Orthodoxen), Kroaten (Katholiken) und Juden. Diese hatten ihre eigenen Schulen, meist Volksschulen.

Alle diese Schulen verminderten nur gering den Analphabetismus in Bosnien und in der Herzegowina. Der Prozentsatz der Schreibkundigen betrug vor der österreichisch-ungarischen Occupation kaum 3%.

Der Autor dieser Abhandlung gibt ein Bild vom Schulwesen aller genannten Konfessionen im nordöstlichen Bosnien in den letzten Jahrzehnten der Türkenherrschaft wieder. In einer Reihe verschiedener Städte und Dörfer gab es Schulen, meistens Volksschulen. Er zählt diese Städte und Dörfer auf und bringt Aufzeichnungen, die ihm erreichbar waren. Für viele Schulen weiss man nicht wann sie entstanden, wie lange wirkten, wer die Lehrer waren, wer die Schüler usw. Ohne Rücksicht darauf kann man schliessen, dass nebst den schweren Verhältnissen in Bosnien und in der Herzegowina gegen Ende der Türkenherrschaft, es dennoch zu lebhafter Tätigkeit auf dem Felde der Volksaufklärung kam, was Beachtung und Erforschung verdient.